

УДК 338.439

Д. Ю. Калініченко,
к. т. н., Національний університет біоресурсів
і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3689-3467>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.14.55

РЕНТНІ ВІДНОСИНИ В СИСТЕМІ МІСЦЕВИХ ФІНАНСІВ: ПРОБЛЕМИ, ПРІОРИТЕТИ ТА ПРИРОДООХОРОННИЙ АСПЕКТ

D. Kalinichenko,
PhD in Technical Sciences, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

RENT RELATIONS IN THE SYSTEM OF LOCAL FINANCES: PROBLEMS, PRIORITIES AND ENVIRONMENTAL ASPECT

Обґрунтовано, що в умовах поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу створення мережі укрупнених територіальних громад важливого значення набуває підвищення дієвості впливу природних ресурсів на темпи соціально-економічного піднесення територіальних утворень, що потребує перегляду принципів рентних відносин, пов'язаних з освоєнням природно-ресурсних активів та розподілом рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. Дослідження показали, що у 2015—2021 роках спостерігається значний варіаційний розмах між номінальними надходженнями рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів і надходженнями даного фіскального інструменту у порівнянних цінах на початок 2015 року до місцевих бюджетів, що зумовлено прискореними темпами інфляційно-девальваційних процесів, які супроводжувалися щорічною індексацією ставок рентної плати. Виявлено, що невисокий відсоток рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у сукупній величині податкових надходжень до місцевих бюджетів свідчить про те, що природні ресурси так і не стали вагомим чинником зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад. Доведено, що ключовим елементом перегляду базових принципів трансформації рентних відносин в системі місцевих фінансів виступає корекція розподілу природно-ресурсної ренти між державним бюджетом та бюджетами сільських територіальних громад, оскільки сільські території виступають основним ареалом концентрації природних ресурсів і значною мірою благополуччя цих громад залежить від еквівалентності розподілу рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів. Обґрунтовано, що трансформація рентних відносин в системі місцевих фінансів має передбачати як збільшення частки відрахувань природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів, в першу чергу до бюджетів сільських територіальних громад, так і урізноманітнення форм комерціалізації комунальних природно-ресурсних активів, щоб забезпечити формування цільових публічних фондів фінансування відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорони навколишнього природного середовища.

It is substantiated that in the context of deepening fiscal decentralisation and completion of the process of creating a network of enlarged territorial communities, it is important to increase the effectiveness of the impact of natural resources on the pace of socio-economic development of territorial entities, which requires a review of the principles of rent relations related to the development of natural resource assets and the distribution of rent and fees for the use of other natural resources. The research has shown that in 2015—2021, there was a significant variation between the nominal revenues of rent and fees for the use of other natural resources and the revenues of this fiscal instrument in comparable prices at the beginning of 2015 to local budgets, due to the accelerated pace of inflation and devaluation processes, which were accompanied by annual indexation of rent rates. It is revealed that the low percentage of rent and fees for the use of other natural resources in the total amount of tax revenues to local budgets indicates that natural resources have not become a significant factor in strengthening the financial self-sufficiency of territorial communities. It is proved that a key element of revising the basic principles of transformation of rent relations in the system of local finance is the correction of the

distribution of natural resource rent between the state budget and the budgets of rural territorial communities. The rural areas are the main area of concentration of natural resources and the well-being of these communities depends largely on the equivalence of the distribution of rent and fees for the use of other natural resources. It is substantiated that the transformation of rent relations in the system of local finance should include both an increase in the share of natural resource rent payments to local budgets, primarily to the budgets of rural territorial communities, and a diversification of forms of commercialisation of communal natural resource assets to ensure the formation of targeted public funds for financing the reproduction of natural resource potential and environmental protection.

Ключові слова: рентні відносини, місцеві фінанси, природні ресурси, сільські територіальні громади, рентна плата, природоохоронна діяльність.

Key words: rent relations, local finances, natural resources, rural territorial communities, rent payment, environmental protection activities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У територіальних утвореннях, де не має достатньої концентрації об'єктів промислового виробництва, природні ресурси виступають базовим чинником зміцнення господарської та фінансової самодостатності територіальних громад базового рівня. Водночас підвищення дієвості впливу природних ресурсів на темпи соціально-економічного піднесення територіальних громад залежить від перегляду принципів рентних відносин, пов'язаних з освоєнням та розподілом природно-ресурсних активів. У нинішніх умовах удосконалення рентних відносин в системі місцевих фінансів передбачає підвищення частки відрахувань рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів, в першу чергу до бюджетів сільських територіальних громад, що відповідає вимогам бюджетно-фіскальної децентралізації в цілому. Трансформація рентних відносин на місцевому рівні таким чином також створить додаткові бюджетні можливості для публічного фінансування пріоритетів природоохоронної діяльності, що у підсумку зміцнить потенціал природних біогеоценозів продукувати широкий спектр екосистемних послуг, що за умови інституційо-

налізації сучасних форм їх комерціалізації збільшить потоки природно-ресурсної ренти у місцеві бюджети.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Доцільність удосконалення системи рентного регулювання в контексті зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад повною мірою обґрунтовується В. Голяном. На його думку, у зв'язку з проголошенням курсу на децентралізацію влади та реформу місцевого самоврядування зростає роль природних ресурсів у розвитку територіальних громад. Одним з основних чинників господарської та фінансової самодостатності утворень базового рівня виступають надходження до місцевих бюджетів фіскальних платежів за спеціальне використання природних ресурсів та користування природними та природно-господарськими активами [1, с. 8]. З огляду на це місцеве самоврядування та регіональна виконавча влада мають забезпечити ідентифікацію реальної бази нарахування рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів. Заінтересованість в такій ідентифікації буде тим більшою, чим більша частка природно-ресурсної ренти спрямовуватиметься у місцеві бюджети, в першу чергу у бюджети місцевого самоврядування.

А. Кольоса, говорячи про вагомість вилучення природно-ресурсної ренти на користь місцевих бюджетів, виходить з того, що основним ареалом концентрації природно-ресурсних благ виступають сільські території. На переконання вченої, природні ресурси можуть дієвіше впливати на розвиток сільських населених пунктів як через удосконалення системи фіскального регулювання спеціального природокористування та збільшення відсотку відрахувань у бюджети сільських територіальних громад акумульованої в процесі цього природно-ресурсної ренти, так і через запровадження певного набору стимулів щодо підвищення рівня комплексності залучення природної сировини та екосистемних послуг, продуктованих біогеоценозами, у відтворювальний процес [3, с. 46]. Виходячи з приведеного міркування та враховуючи структурні особливості сільської економіки, можна стверджувати, що природно-ресурсна рента виступає одним з ключових чинників зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Рентна плата за спеціальне використання природних ресурсів має стимулювати комплексне використання природно-ресурсних активів, щоб поряд із залученням у відтворювальний процес природної сировини забезпечувати комерціалізацію корисних властивостей природних біогеоценозів.

Н. Мединська проблему удосконалення рентних відносин в контексті нарощення потенціалу місцевих фінансів через призму розроблення набору обмежувальних та стимулюючих підойм, які даватимуть змогу забезпечувати ощадливе та збалансоване природокористування і упереджуватимуть прояви негативного і шкідливого впливу на довкілля [5, с. 98]. У нинішніх умовах у зв'язку з надмірною уніфікованістю інструментів рентного регулювання процесів господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу досягти даної цілі надто проблематично. Стимули щодо ощадливого та збалансованого природокористування також потрібні для того, щоб забезпечити перманентне відтворення комунальних природно-ресурсних активів як передумови активізації ділової активності та бази нарахування рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування перспективних напрямів удосконалення рентних відносин в системі місцевих фінансів на основі аналізу надходжень рентної плати та

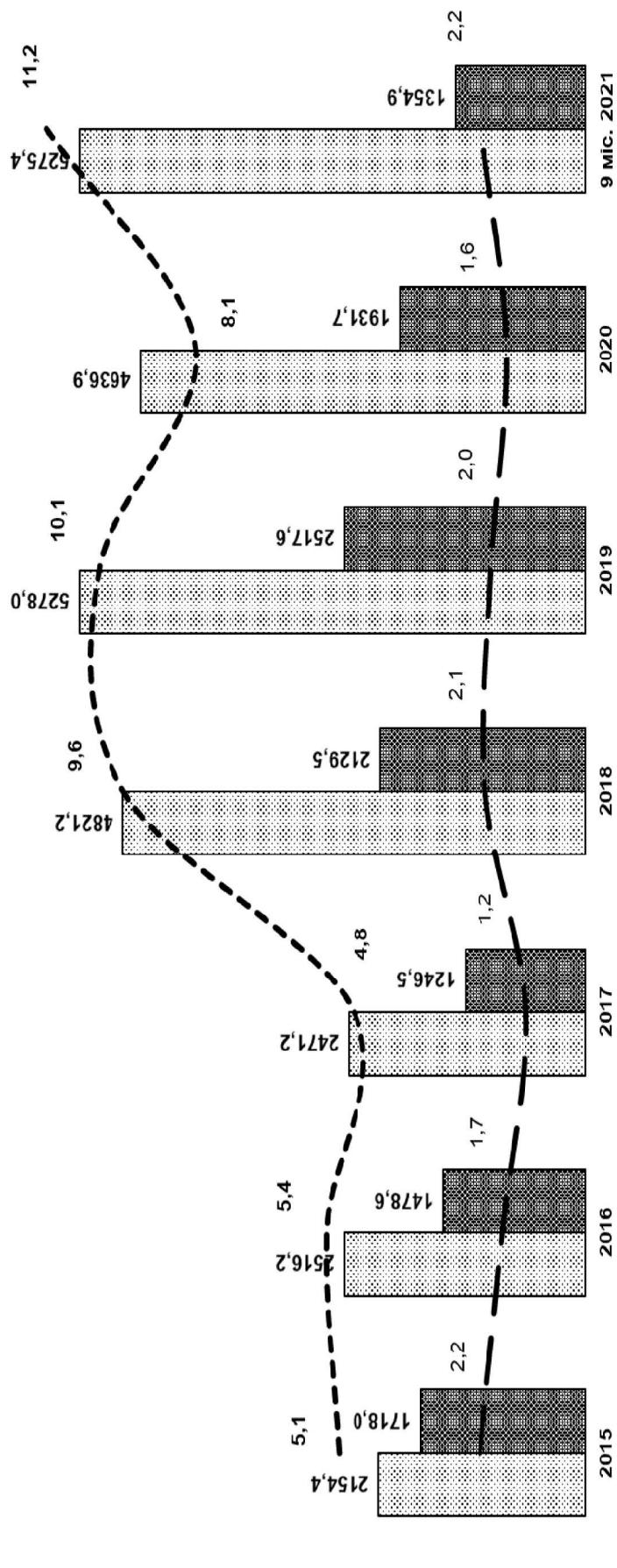
плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів з прив'язкою до пріоритетів фінансування природоохоронної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Нинішня система рентного регулювання природокористування є свого роду рудиментом як командно-адміністративної моделі централізованого управління природними ресурсами та охороною довкілля, так і тієї моделі, яка сформувалася в 90-ті роки минулого століття і функціонує донині. Це не дає можливості повною мірою вилучати на користь українського народу ту частину ренти, яка утворюється під дією природного чинника, а також формувати фонди відтворення природно-ресурсного потенціалу.

Перспективна модель рентного регулювання природокористування має також забезпечувати ув'язку між надходженнями природно-ресурсної ренти до публічних бюджетів та інвестиційним забезпеченням відновлення, відтворення та охорони природних ресурсів і модернізації природно-господарської та природоохоронної інфраструктури. Така ув'язка можлива за рахунок акумуляції частини природно-ресурсної ренти за спеціальне використання природних ресурсів у спеціальних фондах природоохоронного спрямування. В умовах децентралізації влади та реформи місцевого самоврядування, коли центр тяжіння в управлінні соціально-економічними процесами поступово переміщується на рівень територіальної громади, удосконалення методологічного забезпечення стягнення рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів виступає однією з передумов зміцнення фінансової самодостатності територіальних утворень, особливо у сільській місцевості [1, с. 8].

Незважаючи на поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації в царині рентних відносин й надалі спостерігається надмірна централізація. Це досягається за рахунок того, що основна складова рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів, котрою виступає рентна плата за користування надрами, майже стовідсотково надходить до держбюджету. З огляду на це у 2015—2021 роках частка місцевих бюджетів у розподілі рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів є незначною. Недостатньо високою є також питома вага природно-ресурсної ренти в загальних податкових надходженнях, котрі спрямовуються до місцевих бюджетів.

■ Доходи від рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України, млн грн

■ Доходи від природних ресурсів та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України у порівнянні з цінами на початок 2015 року, млн грн

--- Пітома вага місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України, %

— Пітома вага рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у податкових надходженнях до місцевих бюджетів, %

Рис. 1. Характеристика надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України у 2015-2021 роках*

Джерело: розраховано за даними Державної казначейської служби України.

Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України зростали впродовж аналізованого періоду (2015—2021 роки). Так, у 2015 році даний показник становив 2154,4 млн грн, у 2016 році — 2516,2 млн грн, у 2017 році — 2471,2 млн грн, у 2018 році — 4821,2 млн грн, у 2019 році — 5278,0 млн грн, у 2020 — 4636,9 млн грн, у 2021 році (за 9 місяців) — 5275,4 млн грн. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України у 2021 році (за 9 місяців) порівняно з 2015 роком зросли на 3121 млн грн або у 2,45 рази. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України мали найбільше значення 2021 році (5275,4 млн грн), а найменше — у 2015 році (2154,4 млн грн) (рис. 1).

Інші тенденції спостерігаються в динаміці надходжень рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів у порівняних цінах на початок 2015 року. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України у порівняних цінах на початок 2015 року знижувалися до 2017 року, а потім відновився тренд до зростання. Так, у 2015 році даний показник становив 1718,0 млн грн, у 2016 році — 1478,6 млн грн, у 2017 році — 1246,5 млн грн, у 2018 році — 2129,5 млн грн, у 2019 році — 2517,6 млн грн, у 2020 — 1931,7 млн грн, у 2021 році (за 9 місяців) — 1354,9 млн грн. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України у 2021 році (за 9 місяців) порівняно з 2015 роком знизилися на 363,1 млн грн або на 21,13%. Надходження рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів України мали найбільше значення 2019 році (2517,6 млн грн), а найменше — у 2017 році (1246,5 млн грн).

Значний варіаційний розмах між мінімальними надходженнями рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів та надходженнями даного фіскального інструменту у порівняних цінах на початок 2015 року зумовлений прискореними темпами інфляційно-девальваційних процесів, що супроводжувалося щорічною індексацією ставок рентної плати за спеціальне використання природних ресурсів.

Питома вага місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати та плати за використання інших ресурсів до Зведеного бюджету України відображала хвилюподібне зростання з

просіданням у 2017 і 2020 роках. Так у 2015 році даний показник становив 5,1%, у 2016 році — 5,4%, у 2017 році — 4,8%, у 2018 році — 9,6%, у 2019 році — 10,1%, у 2020 році — 8,1%, у 2021 році (за 9 місяців) — 11,2%. Питома вага місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати та плати за використання інших ресурсів до Зведеного бюджету України у 2021 році порівняно з 2015 роком зросла на 6,1% або у 2,19 рази. Найбільше значення питома вага місцевих бюджетів у надходженнях рентної плати та плати за використання інших ресурсів до Зведеного бюджету України мала місце у 2021 році (11,2%), а найменше — у 2017 році (4,8%). Поступове зростання питомих ваг місцевих бюджетів у загальних надходженнях рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів до Зведеного бюджету України зумовлено тим, що процеси бюджетно-фіскальної децентралізації певною мірою і торкнулися сфери природокористування.

Питома вага рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у податкових надходженнях місцевих бюджетів відображала хвилюподібне падіння зі зростанням у 2018 і 2021 році. Так у 2015 році даний показник становив 2,2%, у 2016 році — 1,7%, у 2017 році — 1,2%, у 2018 році — 2,1%, у 2019 році — 2,0%, у 2020 році — 1,6%, у 2021 році (за 9 місяців) — 2,2%. Питома вага рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у податкових надходженнях місцевих бюджетів у 2021 році порівняно з 2015 роком не змінилася. Найбільше значення рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у податкових надходженнях місцевих бюджетів було у 2015 і 2021 роках (по 2,2%), а найменше — у 2017 році (1,2%). Такий відсоток рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів у сукупній величині податкових надходжень до місцевих бюджетів свідчить про те, що природні ресурси так і не стали вагомим чинником зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, в першу чергу сільських територіальних громад, оскільки саме сільські території — основний ареал концентрації природно-ресурсних благ.

Виходячи з викликів воєнного часу та вимог децентралізації влади необхідним є перегляд принципів розподілу рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів між державними та місцевими бюджетами. Перегляд співвідношення між державним та місцевими бюджетами в розподілі природно-ресурсної ренти виступає ключовим елементом трансформації економічного механізму приро-

докористування в цілому [2; 4; 6]. Механічне зростання частки відрахувань рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів до місцевих бюджетів забезпечує лише збільшення можливостей регіональної виконавчої влади та місцевого самоврядування фінансувати проекти соціально-економічного розвитку, але не гарантує зростання видатків на відтворення природно-ресурсного потенціалу та охорону навколишнього природного середовища. Частина природно-ресурсної ренти, яка надходить до місцевих бюджетів, має концентруватися у спеціальних фондах відтворення природного багатства. За таких умов місцеве самоврядування матиме можливість фінансувати природоохоронну діяльність, спрямовану на запобігання забрудненню навколишнього природного середовища та відтворення природної сировини і корисних властивостей природних біогеоценозів.

Ключовим елементом перегляду базових принципів побудови рентних відносин в системі місцевих фінансів виступає корекція розподілу природно-ресурсної ренти між державним бюджетом та бюджетами сільських територіальних громад, оскільки сільські території виступають основним ареалом концентрації природних ресурсів і значною мірою благополуччя цих громад залежить від еквівалентності розподілу рентної плати і плати за використання інших природних ресурсів. Також результативність надходжень природно-ресурсної ренти до бюджетів сільських територіальних громад залежить від активного використання угод публічно-приватного партнерства при використанні комунальних природно-ресурсних активів.

Укрупнення сільських територіальних громад створило умови для підвищення концентрації публічних коштів, акумульованих в результаті спеціального природокористування, що за умови внесення відповідних змін у бюджетне законодавство дасть змогу підвищити результативність фінансування реалізації природоохоронних проєктів у сільській місцевості. Розширення переліку видів природокористування щодо яких можуть укладатися угоди публічно-приватного партнерства дасть змогу коштом публічних бюджетів доповнити коштами суб'єктів підприємницької діяльності як резидентів, так і нерезидентів.

Підвищення рівня концентрації коштів природоохоронного спрямування дасть змогу вчасно фінансувати проєкти збереження та примноження біорізноманіття, що забезпечить підвищення рівня результативності продуку-

вання біогеоценозами екосистемних послуг, а це розширить територіальний та просторовий базис розвитку сільського та зеленого туризму і тим самим сприятиме структурній перебудові сільської економіки та соціально-економічному піднесенню сільських територій [3, с. 50]. В спектрі угод публічно-приватного партнерства щодо користування комунальними природно-ресурсними активами доцільно використати угоди, котрі передбачають створення нестатутних об'єднань кластерного типу, а також угоди, які передбачають передачу комунальних природно-ресурсних активів у тимчасове користування на принципах платності та строковості. Перший тип угод робить органи місцевого самоврядування безпосередніми учасниками процесу залучення природних ресурсів у відтворювальний процес, а другий — робить обов'язковими поліпшення інфраструктури природоохоронної діяльності.

Тому трансформація рентних відносин в системі місцевих фінансів має передбачати як збільшення частки відрахувань природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів, в першу чергу до бюджетів сільських територіальних громад, так і урізноманітнення форм комерціалізації комунальних природно-ресурсних активів, що дасть змогу збільшити надходження природно-ресурсних платежів у бюджети місцевого самоврядування за трансакції з природними ресурсами.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Поглиблення децентралізації влади та формування мережі укрупнених територіальних громад вимагають удосконалення рентних відносин в системі місцевих фінансів, щоб усунути наявні інституційні розриви між пріоритетами бюджетно-фіскальної децентралізації в цілому та міжбюджетним розподілом рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. У 2015—2021 роках відсутня чітка висхідна тенденція у надходженнях природно-ресурсної ренти у порівнянних цінах до місцевих бюджетів, що зумовлено нееквівалентністю оціночних показників та ставок рентної плати, а також відсутністю реальних позитивних зрушень в ідентифікації бази нарахування рентної плати та плати за використання інших природних ресурсів. В цілому відсоток природно-ресурсної ренти, яка спрямовувалася до місцевих бюджетів, в загальних надходженнях даного інструменту до Зведеного бюджету України є невисоким. Також рентна плата та плата за використання інших природних ресурсів займає

незначну частку у податкових надходженнях місцевих бюджетів, що свідчить про те, що природні ресурси так і не стали дієвим чинником зміцнення фінансової самодостатності територіальних громад, в першу чергу сільських територіальних громад. Доцільно підвищити частку природно-ресурсної ренти, яка надходить до бюджетів сільських територіальних громад, а також урізноманітнити форми комерціалізації комунальних природно-ресурсних активів, щоб збільшити потоки природно-ресурсної ренти до місцевих бюджетів і сформувати цільові публічні фонди фінансування природоохоронної діяльності.

Література:

1. Голян В.А. Плата за природні ресурси в умовах децентралізації: інвестиційний аспект. Інвестиції: практика та досвід. 2016. № 7. С. 7—16.
2. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування. Підручник. Київ. "Кондор", 2009. 465 с.
3. Кольоса Л.Л. Природні ресурси як фактор зміцнення фінансової самодостатності сільських територіальних громад. Агросвіт. 2023. № 19. С. 45—51.
4. Мединська Н.В., Голян В.А., Заставний Ю.Б. Удосконалення економічного механізму природокористування в умовах інституціональних трансформацій: цілі, глобальні та національні детермінанти. Бізнес Інформ. 2022. № 7. С. 122—132.
5. Мединська Н.В. Економічний механізм природокористування в умовах децентралізації: сутнісна характеристика, типи, ієрархія. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 97—102.
6. Міщенко В.С. Економічний механізм природокористування в Україні. Економіка України. 2001. № 10. С. 32—37.

References:

1. Golyan, V. (2016), "Charge for natural resources in the face of decentralization: investment aspect", Investytsiyi: praktyka ta dosvid, vol. 7, pp. 7—16.
2. Danylyshyn, B.M. Khvesyk, M.A. and Holian, V.A. (2009), Ekonomika pryrodokorystuvannia [Economics of nature use], Kondor, Kyiv, Ukraine.
3. Kol'osa, L.L. (2023), "Natural resources as a factor in strengthening the financial self", Ahrosvit, vol. 19, pp. 45—51.
4. Medyns'ka, N.V. Holian, V.A. and Zastavnyj, Yu.B. (2022), "Improvement of the economic mechanism of nature use in conditions of insti-

tutional transformations: goals, global and national determinants", Biznes Inform, vol. 7, pp. 122—132.

5. Medynska, N. (2022), "Economic mechanism of nature management in the context of decentralization: essential characteristics, types, hierarchy", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 97—102.

6. Mischenko, V.S. (2001), "Economic mechanism of nature use in Ukraine", Ekonomika Ukrainy, vol. 10, pp. 32—37.

Стаття надійшла до редакції 07.07.2024 р.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України (Категорія «Б») з **ЕКОНОМІЧНИХ НАУК та ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ** (Наказ Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020)

Спеціальності - 051, 071, 072, 073, 075, 076, 281, 292